

Toplum Bilimleri Dergisi

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Cilt: 5 Sayı: 10

Temmuz - Aralık 2011

Ramazan UÇAR

Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Babillikleşme Anlayışı

Ali ÇETİN

Aristoteles'te ve İslam Mantıkçılarında Diyalektiğin Kullanımları

Recep ARDOĞAN

Kelamî Açıdan Gayr-i Müslimlerle Dostluk
-Kur'an'da Nehye Konu Olan Dostluğun Psiko-Sosyal Sakıncaları-

Sinan YILMAZ

Türk Toplumunda Tuvalet Kültürü: Karabük Örneği

Aydın SELMAN & Ramazan UÇAR

Dini Tercihleri Anlama ve Açıklanmaya Farklı Bir Yaklaşım:
Rasyonel Seçim Teorisi

Necmeddin ŞEKER

Sözlü İletişimde Nebvî Metot Hz. Muhammed'in (as)
Konuşma Üslubu ve Adabı

Abdülkadir KIYAK

Eski Türk Kültüründe Taş-Kaya Kültürünün Elazığ'daki Yansımaları

Ali ÇETİN

Beş Sanat ve Öncüleri

Kamil SARITAŞ

Tabakat Eserlerinde İskender Afrodisi (Alexander of Aphrodisias)

Halil AYDINALP

Bir İrsan Nasıl İntihar Bombacısı Olur: İntihar Eylemlerinin Dinamikleri
Üzerine Bir Model Denemesi

Joachim WACH (Çev. Zeki ARSLANTÜRK & Zeynep Beyza BULUT)

DİN SOSYOLOJİSİ

İçerik; I) İlkeler, 1)Din sosyolojisinin görevleri 2) Dini Bilimler 3) Din ve dünya 4) Din ve toplum II) Din ve toplumun karşılıklı etkileşimi 1) Dinin toplum üzerindeki etkisi a) Doğal topluluklar-birlik- bölge ve din bakımından b) Toplumdaki belli dini faaliyetler; sendika, konfederasyon, kilise 2) Toplumun din üzerindeki etkisi a) Sosyal grupların tesiri b) Dini grup organizasyonu, farklılaşma(türev), dini otorite çeşitleri III) Ek olarak 1) Metodolojik 2) Tarihsel bakış

Din sosyolojisinin görevi, din ve toplum arasındaki tutumları ve karşılıklı nisbiyeti araştırmak ve ortaya koymaktır. Din sosyolojisi varolan ilişkileri, tüm pozitif tarihi dinleri ve geçmişten bugüne sosyal grupların inançlarını eksiksiz bir şekilde araştırır. Din(ler) ve toplum arasındaki ilişki karşılıklı etkileşimden oluşur. İlk olarak her din belirli bir sosyal çevrenin etkisinde gelişir ve onun etkisiyle büyür. Böylelikle, bir din kurucusunun kültürel etkileşimi birinci derecede, onun ilk ve sonrasında gelen destekçilerinin sosyolojik arka planı ise ikinci derecede belirleyici bir rol oynar. İlkel şartlarda herkesin birlikte yaşamayı ve grup olmadıklarından farklılıklarını korumayı bilmesi gibi. Mitler, İbadet ve Ayinler genellikle belirli bir toplumsal yapının açık izlerini taşır. Bununla beraber içeriğinin geri kalanı ifade edilenden daha fazlası değildir. Ayrıca dinin etkisi bu sosyal yapının şekillenmesine sebep olur. Sosyal yaşamın düzenlenmesi için saygı duyulan standart bir teori içermelidir. Pratiğe götüren tarihi bir kabulünün de olması gerekir. Aynı şekilde belirli bir düzenlemesi de olmalıdır. Bu şekilde her ilkel dinde etik gereksinimler oluşur ve bazı koşullarda kapsamlı ve yapılandırılmış sistemler geliştirilerek, sistematize edilebilir. Hristiyanlık, Budizm, Zerdüşçülük ve İslam'daki dini etik değerler gibi. Birebir aynı olmasa da ilişkiyi kendiliğinden ayakta tutan şey toplumsal ilişkileri belirli bir düzene sokan sosyal ahlaki gerçekliğin onu şekillendirmesidir. –Bu dinlere göre- Din ve toplumun arasındaki ilişkileri açıklayabilmek için oldukça belirli ve tanımlanmış

bu iki gücün niteliği ve yapısı hakkında fikir sahibi olmak gerekir. Aynı şekilde başka açılardan değerlendirmek için de (toplum için 'topluluk', 'toplum' ve 'grup' maddelerine bakınız.) gerekli bir durumdur. Her durumda din sosyolojisi araştırmaları, dinin içine girerek sosyolojik etkileri kendi fikirlerine, doğasına ve niyetine uygun bir yaşam ölçüsü olarak dikkate almıştır.

Gerçekte var olan fikirlerin ifadesi olan genel hukuk dinin sosyo-tarihsel oluşumuna da el atar. Dini yaşam biçimleri ve deneyimleri bir daralma ve kısıtlama formu (teorik: mit, doktrin; pratik: kült ve ritüeller) olarak görülebilirse – ki bu formun göreceli değerini etkilemez- bazı konularda dinin ampirik- sosyal formu büyük ölçüde uzlaşma ya da bir kusur anlamına gelir. Formüle edilebilir bir sorun: Dini topluluklar gerçekte nasıl var olur? Kesinlikle karmaşık kültür koşullarında kendini gerçekleştirir. Genel yaşamdan ve sosyal çevreden izole olmak, büyüyen kültürel kalkınmanın beraberinde gelir. (Tarihsel olarak da görürüz; mesela, Son dönem Yahudilerinde İbranice, Helenistik inançta Zebur olduğu gibi Antik dönemdekiler de reflexlerini kuş falıyla gözlemlerdi). Boşanma (belirli toplumlardaki dini ve kanuni boşanmalar) - daha sonra ele alınacak- Farklı bir sistem olarak Hristiyanlıkta boşanma diğerlerine nazaran (Belki Budizm hariç) oldukça zordur. Bu iyileşme ihtiyacıyla, bireyin kendini temsilidir. Luther, radikalın özellikle reformla olacağı fikrini vurgulamıştır. Daha keskin çizgileri olan Calvin'e göre; insanlar, doğrudan her şeye gücü yeten Yüce Tanrı karşısında kendilerini görür. Dini bireyselcilik oluşumunun nihai sonucu -Pascal üzerinden gidersek- Sören Kierkegaard'ın dini kategoriye birey için çizmiş olmasıdır. Ama bu gelişme gerektiren durumda, yukarıda formüle edilen sorun bugün bizim ona yüklediğimiz anlamı kazanmış olur. Çözüm, dini inançlara göre farklı olacaktır; sorun da Hristiyan, Budist ya da Müslüman için farklı anlamlara gelir. Her dini cemaatin teolojik çerçevede farklı anlamı olmalı (ilgili dini mesajlar doğrultusunda). Bu formülasyon, teorik olarak insanın Tanrıyla ve diğer insanlarla ilişkisini açıklar; pratik olarak ise sosyolojik anlamda da önemli olan ahlaki duyguyu (ortamın normlarında gelişen) ifade eder. Toplumsal dayanışma, kendi içinde -prensiplerde açıklık (propaganda,misyon)- ve dışı karşı oluşan dayanışma duygusunun farklılaşmış temel dini dürtüyle birleşmesinden meydana gelir.

Dini cemaatlerin oluşma ihtimali sorusuna verilen çeşitli cevaplar şu kısımlara ayrılabilir: Biri tabii(doğal), diğeri sınırlı kabul edilen (sırf) dini topluluklar. Bu sınırlama -kantitatif/nicel- olarak toplumun kapsamına dair olabilir: Dini sosyalleşme herkes arasında olmaktan ziyade belirli küçük gruplar (kurucular, seçilmiş kişiler, mükemmeller) halindeyken mümkündür. Eğer burada en içkin en son (gizli) bölümlerinin içine ulaşan (mistik) olarak görülmezse, bu sınırlama, toplumsallaşmanın yoğunluğuna kadar uzayabilir. Bu bağlamda anlamlı olan kendisini inananların ampirik organizasyonundan gerçekte ayıran ideal toplum (eceleia invisibilis) fikridir. Dini sosyalleşme motifleri çok farklı olabilir

– Ayrıca burada pratik ve meşrulaştırıcı teori her zaman uyumsuz-: ortak ihtiyaç, savunma ve korunma ihtiyacı, olumsuz örneği sabit bir birlikteliğe götürmesi, ilahi deneyimle iletişim deneyiminin uyuşması da genel olarak bu yönde olumlu etkisidir. Dini iletişim ihtiyacını hiç kimse Schleiermacher'ın dördüncü konuşmasındaki kadar iyi dile getirmedi.

2. Bu verilerin tamamının birbiriyle ilişki içerisinde oluşunun öneminin akılda tutulması gerekir. Ki bunlar; Dini yaşamın farklı alanlardaki ifade ve duygusu, çeşitli düşünceler ve sosyolojik alakadır. Teorik ifade kısmı: Mitler, öğretiler, dogma. Teolojinin, toplumsal düzen yapısını anlamak için harcadığı çaba yeterli değildi (ideolojik düşünce karşısında). Onların sosyalleşme gücü karşısında yenildi. Onlar başlangıçsız, sonsuz, soyut mit ile aşırı büyük olmaksızın çok geniş etki alanı olmayan, az ya da çok ezoterik (batını) tabiata sahip bir anlam arzularlardı. 'Kutsal bilgi'nin büyük bir sosyolojik önemi olduğunu tartışmak dahi gereksiz. Eğer biz sadece kutsal metinlerin birleştirici gücünü düşünürsek, okul ve teolojik bakış açısı dinin birleşmiş gücünü oluşturur. Kanun ve semboller; kendi içinde bütünlüğü olan, dışı kapalı dini cemaatlerin adeta temsilcisiymiş gibi bilinir.

Hıristiyanların inanç esası, Budistlerin triratna formülü, Müslümanların kelime-i şehadetini olarak adlandırılan bu inanç esaslarını isimlendirmede, kendi dogmatik anlamlarının (nedenlerinin) yanında sosyolojik anlamı da önemlidir. Ara kültürlerden olan Meksika, Mısır ve Babil kültürel dinlerinin dahi eğitilmiş bir teolojisi olduğunu görüyoruz. Birazdan sayacağımız her şey bize kilise ve dinin geçmişini hakkında bilgi verir. Artarda ve birbirine ek olarak gelen büyük dinlerde nasıl olağanüstü renkli tasarımlar varsa az veya çok sayıda grup ve okullar aracılığıyla gelen doktrinler arası mübahase ve mücadele de vardır. Ki bunlar, dinin özellikle yorumsal kısmı ve din felsefesi açısından kilisenin bakış açısı ve dini geçmişini her seferinde karşımıza çıkarır. Ama biz devam ederiz. Elbette, kelimenin en geniş anlamıyla dinin zor kısmı olan pratik tarafının sosyolojik ilişkideki önemi azımsanmayacak kadar büyük. O aslında dini cemaatleri teşkil eder. En yaygın olandan en az bilinene kadar olan bütün doğa dinlerinde (en yüksek olan doğa dininden en düşük olana kadar) ibadet (belirli formlar), aynı dindeki mistik deneyimde haddi aşanların ortak özelliğini oluşturur. Özellikle de ibadetler (ayınlar, Allaha yakınlaşmayı amaçlayan her türlü ibadetler), iç içe geçmiş din ve toplum arasındaki etkileşimin tartışılacak tarafını çok iyi gösterir. Toplumsal gurupların ifadesi olan; dua, kurban gibi ritüeller bu şekilde yeniden biçimlenir. Belli koşullar altında eşlik edip çevreleyen ibadetler, toplumdan bireye tüm varlığa nüfuz edip, gurupların ve bireylerin yaşamındaki dönüm ve doruk noktasına odaklanır. (Doğum, sünnet, düğün ve cenaze törenleri, savaş için yola çıkma (cihat) vb.), aynı zamanda sosyal hayatın her alanında da (günün seyrinden yılın seyrine kadar) bizi etkiler (iş, sanat ve eğlence).

Sosyolojik olarak ölçülmeyecek kadar önemli olan ‘ilahi’ ve ‘nebevi’ acidan meydana gelen, bireysel çevrelerin ve varoluş olaylarının ayrılmasının günlük kullanımdan çekilmesine, tabu olarak, kutsanmasına yol açar. Bu ibtidai kavim hayatında olduğundan fazla bir rol oynamıyor ve en yüksek dindarlığa kadar ulaşabiliyor. Bireysel yaşamı (ya da bir grubun yaşamı) insancıl ya da insancıl olmayan (hayvanlar, bitkiler) yaratıklara kadar, tanrılık atfedilebilir, özel bir şekilde kutsanabilir (ve bununla kendine özgü, az çok yasalarla desteklenmiş dini normlar), özel zamanlardan (günler, aylar, yıllar) alanlardan (“temenos”, “sanc-tum” [sancire’den gelen], “kutsal yerler”) en farklı türden ürünlere ve nesnelere kadar. Kutsanmış olan varlığın bütün etki alanlarının bütünleşmesi sayesinde kâfirlerin etkisinden uzaklaştırılmış olur ama sonra dolaylı olarak sosyal yaşama (olumlu ve olumsuz) -dolaylı yoldan- tekrar etki eder ve bu yüzen bu din/kült etkisi kelimenin en geniş anlamıyla sadece kültür tarihi için değil sosyal bilimler incelemesi/araştırması için de yüksek derecede önem taşır.

Kültün her çeşidi, sosyal hayata ilişkin kendine özgü bir önem taşır. Her şeyden önce ibadet. Bizde zengin içerikli ve iyi organize edilmiş, kabul edilebilirliği yaygınlaşan farklı tür ve çeşitlerde çok sayıda anket tarzı dini çalışmalar var. Toplu ve bireysel ibadet arasındaki fark, ibadetin bireysel olarak özgürce yapılabilir olmasıdır. Tanrı için yapılan ibadetin, insanları Tanrı’ya ulaştırmada esas oluşu (ki bu dünyevi ilişkileri bile Tanrı-insan ilişkisi bağlamında ele alıp, düşündürmek) ve ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olması söz konusudur. Üzerinde uzlaşılan (ortak) ibadetlerin (şuan varolsa da genelde olmayan) yöntemlendirilmesi ve derecelendirilmesi için, yukarıda geçen cemaatleşme türleri arasında bağ kurmaya karşılık gelen bir tanımlamanın olması gerekir. Bir ibadet olarak yapılan kurban —sosyolojik anlamda sakramental değerlendirme açısından yeterince önem görmese de — ve dini törenler(din bilimlerinin bir olgusu olarak), genel anlamda geçerli oluşunun yanı sıra birleştirici bir temsiliyet önemi sahiptir. Fakat bu temsil, gruplar içerisinde mümkün olmamakla birlikte bir bütün olarak onların adına, onlar için yapılabilir(vekâleten kurban, zahid ve azizlerin gayretleri, tüm din adamlarının görevleri). Bununla beraber dini grup organizasyonları (yapı ve fonksiyon) tartışmasının tekrar hatırlanması gerekir. Açıkçası, tabu ve takdis üzerine yapılan tartışmalar tabii olarak dini törenlerin toplumsal anlamdaki önemini gösterir. Sanatın işlev ve etkisini bu bağlamda, kelimenin en geniş anlamıyla teşvik edici, birleştirici, toplumsallaştırıcı ibadetler, olarak düşünmek daha doğru olur (Dans, müzik, mitlerden doğan edebi eserler, özellikle drama ve savaş, eğlence kültürü vb.). Dini amaçlı (kurban işleri, ritüeller), geçici ve kalıcı, özel bağışlanan veya oluşturulan dernekler (dinsel alaylar-katoliklerde-, ibadethane koruyucusu topluluklar), bu etki alanının sosyolojik kapsamını gösterir.

3. Bizler, dini her zaman formüle edilmiş olarak gördük. Şüphesiz, din sosyologunun zor görevlerinden biri dinin her zaman ‘saf’ (burada doğal ya da

felsefi değil de, tarihsel olarak belirli bir fikir anlamında) bir din olmayıp, bir deneysel tasarım — ki bu uydurma anlamına gelir— olabileceğini de akılda tutmaktır. Max Weber' in haklı bulunduğu bir konu vardır ki, o da dinin fundamantalist anlayışından kaynaklanan din ve dünya sorunudur. Buna çeşitli açılardan bakılabilir. Bu durum normatif olarak teoloji yani felsefe, deneysel-tarihsel olarak dinler tarihi ile ilgilidir. Toplum iç dünya doğasının şekil ve harekete bürünmüş halidir. Ayrıca din, aşırı durumlarda kayıtsız kabul şeklinde görüldüğü gibi, bezen de dünyanın devalüasyonu altında tamamen ya da küçük veya büyük ölçüde düşüş şeklinde de görülür. Bununla beraber (kurtuluş planı hakkında) diğerlerine nispeten daha olumlu bir değerlendirme de olabilir. Sözde daha doğal, alt kültür dini dünyayı az ya da çok ilahi görür: Homeros veya Eski Hint dini gibi. Bir yapıt olarak dünya, bir vahiy gibi (hatta Tanrı biçiminde) görünür. Tüm dünyayı Tanrı krallığının ışığında görmenin daha alt derecesi, tutarlı eğitimle beraber, perişanlık ve geçiciliği vurgulayan Maniheizm, Budizm ve Doğu Hristiyanlığının bazı formlarında görülen çileci (sofu) dindarlığıdır. Bunun yanı sıra, bir din içerisinde dünya incelemesinin farklı türleri ek olarak yahut peş peşe avantaj olarak görülebilir. Dini öneme sahip ilkel aşamalar için tüm sorun, laik değer, ilke ve olgularının değerlendirilmesinin daha düşük olduğu dinlerde ilahi ve şeytani, kutsal ve saygısız (kâfir), saf ve saf olmayan, iyi ve kötü kavramlarını göstermektedir. Bazen dindarlık yüksek düzeyleri üzerinde tarihsel ve felsefi yapı bu yönüyle belirlenir (Dünyanın zaman anlayışı ile iki güç olan İran ve bazı Yahudi-Hristiyan-İslam arası bitmeyen mücadele; dünya tarihinde ilahi emrin uygulanması fikrinden kaynaklanmaktadır.) Dünya, aslında her zaman homojen bir birim olarak görülmez. Bir bütün olarak dünyaya karşı tutum değişik çevrelerin doğa hakkında —özellikle cinsel yaşam— , insan ve onun eylemleri hakkında, 'tüm tutumlar' özellikle savaş v.b. kültürü, tarım, ticaret, mülkiyet, hukuk ve sanat hakkındaki takdir ve değerlendirmesiyle farklılaşır. Yani, dünyada dinin manevi boyutu ne kadar büyük oranda dile getirilirse, yapılan yorumun karakteri bireysel belirti ve koşullara da o oranda yansır. Çileci bir din olduğu kesin olan Budizm'in temel tutumunda devlet, cinsiyet, aile, evlilik gibi dünyanın tüm sosyal bağlarına karşı olumsuz değerlendirme beklenir ve görülür. Burada bizim için özellikle ilkeli olunması gereken husus; din sosyolojisinin problemleri hakkında karar vermemizi sağlayan soruları, sürekli akılda tutmak şart olmasa da pratikte uyuşma ve uzlaşmada olduğu gibi sık sık bahsetmek, tekrarlamak gerekir. Ancak aynı zamanda büyük bir din ve dünya ekseninde, ne olursa olsun din ve toplum problemlerine olan bağlılığın açıkça belirlenmesi gerekir ki, toplum olgusunun özel karakterinin ilkel toplumlardaki özgünlüğü aşığıdaki problemde görülür.

4. Din sosyolojisinin de (s. 479 bkz.) genel sosyolojiyi çözmek için öncelikle doğayı ikinci kez keşfetme ve toplumun yapısı üzerinde çalışma gibi görevleri vardır (Bilhassa 'topluluk ve toplum', 'kooperatif toplum biçimi', 'güç oranı' bö-

lümelerine bakınız). Şu soruları kullanarak ana noktalara ulaşmış oluruz: Bir din nerede ve hangi toplumsal olaylar üzerinde etkilidir? Veya tam tersi: Süregelen sosyal faaliyetlerle, din nerede bağlantı ve ilgi halindedir? Ancak bu şekilde din ve toplum arasındaki ilişkide etkileşimi tanımak ve incelemek mümkündür. Zaten öncelikle dinin kendisinin de bir sosyal olgu olduğu göz önünde bulundurulması gerekir. ‘Din Bir Kere Mi’ konuşmalarında Schleiermacher şöyle diyor; “Mutlaka sosyal olmalısınız, bu sadece insan doğasını yaşamayı değil, aynı zamanda oldukça mükemmel oluşunu da sağlar.” Bu iki anlama gelir; birincisi olumlu, bu noktada öncelikle dini tutum ve formlar göçebe bireylerin çoğunluk etkisiyle oluşturulduğu görülür. Şimdilik sadece hatırladığım büyük çoğunluğun katılımını gerektiren toplu dua, belirli ayın, özel günler v.b. yerlerde en önemli birleştirici faktör olan dinin, sosyolojik olarak da verimli oluşudur. Olumsuz olan ikinci anlamı ise; çeşitli sosyal formlara saldırılar yahut sofuluk gibi telakki edilen gerçeklerden kaçıştır. Dini fikir ve dürtüler, düşünce ve hareketler karşılaştırmalı tarihsel çalışmalarda da görüldüğü üzere ulusların hayatı, grupların kaderi için büyük öneme sahiptir ki bununla din ve devlet arasındaki ilişkiyi— siyaset biliminde ve son dönemde sosyolojide genellikle hafife aldığımız entegrasyon (Smend) kavramı önemlidir— de göstermek mümkün. Bu ilişkilerdeki oran tekrar tekrar tanımlanmalı ve dinin tarafsızlaştırıcı, çözücü etkisi yeniden incelenmeli. Büyük tarihi olayların toplum üzerindeki dini etkisi, ‘Aufschwüngen und Umbrüchen’ (İşveren ve Tatili) den çok net bir şekilde okunabilir. Din sosyoloğu sadece toplumlar arası ilişkiyi ya da toplumun statik durumunu değil, aynı zamanda toplumda gelişen olayları da toplumun dinamik karakterini göz ardı etmeden ortaya koymalıdır. Tarihsel dünya güçleri her iki hareketin —enine ve boyuna kesit—şekillenmesinde, iki güç ve olaylar arası ilişki dinamiklerinin ortaya çıkmasında etkilidir. Toplum üzerindeki dini faktörlerin uç örneklerine gelirse, —İdamın dini ifadesini bireysel alanın sosyolojik önemi olarak yukarıda tartıştığımızı kabul ediyoruz— hatırlanması gereken şey, din sosyal bilimlerin yapısında bir maya olmasa da vazgeçilmezdir ki bu da dinin toplum içindeki entegre gücünü gösterir. “Din (religio)” Jacob Burckhardt Einmal’in Bacon’un Dünya Tarih Üzerine Düşünceleri’nde “insan toplumunun temelindeki bağ (praecipuum humanae societatis vinculum)” şeklinde ifade ediliyor. Toplum yapısında dinin fonksiyonu (kelimenin tam anlamıyla), kendisini din olarak gösteren toplumların bulunduğu yerlerde sorulan sorulardaki cevap noktalarından açıkça anlayabileceğimiz üzere, bilhassa bazı bireyler üzerinde dini güdülerin rolü oldukça etkindir.

II.1. Din ve toplum arasındaki etkileşim, ilk olarak toplum üzerinde dinin etkisi şeklinde, öncelikli etkisi bulunan sosyal örgütler, onların form ve hareketleri, artık daha ayrıntılı ve sistematik olarak ele alınmaktadır. Böylece, aile gibi doğal topluluklarla yakın ilişki içerisinde bulunmakla beraber ilk din kültürünün ilkel aşamalarından da korunmuş olur. Kabile, halk türü oluşumlar hem

din hem kültür tarafından dine ilham olan 'ruh' ya da 'örgüt' konusunda olduğu gibi içinde yaşadığı toplumlarca tespit edilir. Roma, Hint, Çin 'aile dini'(atalara tapınma), Afrika zencileri, Avustralya ve Amerika Kızılderili kabile ve aşiret dinleri de az ya da çok tarihsel olarak insanlar üzerinde somut etkileri olan bir öze (Özetle orijinal klan ve kabile kültürleri) dönüşün görüldüğü tipik ulusal din (Bu sebeple İsrail, Mısır, Babil, İran, Japon, Meksika dinleri gibi yüksek kültür dinleri sadece bu isimle anılır) örneklerindedir. İnsan grubunun zihniyeti çoğu zaman ortak organizasyonlarla (resmi anlam) faaliyet göstererek din üzerinde büyük etkiye(içerikli anlam) sahip olur. Birçok durumda bu tarz ayırım hala oldukça zor yapılıyor: Bu bağlamda eski Amerika, Doğu Asya ve Babil kültüründe dünyanın dini kavramları ve belirli evrensel ilişkilerini bulabileceğimiz unutulmamalıdır. Benzerlerinden farklı bir sistem (mikro ve makro kozmos; zaman, mekan ve nesnel(öğeler, renkler, sayılar vb.): ritüel ve kültürel) vurgusuyla Cassirer son zamanlarda dünya görüşleri gelişmiş filozofların dikkatini çekti. Sosyologlar da bunun önemini bilmek zorundalar. Burada ÇAE (Hindistan), Asha (İran) ve Tao (Çin) vb. nin dinsel-metafizik anlayışları oldukça etik ve sosyolojik öneme sahiptir. Her bir varlık kendi hakları ve görevlerinin ortaya çıktığı en uygun doğal konumdadır anlayışı (Hint-dharma kavramı), sosyal evrende kesinlik olduğu inancını getirir. Bu inançtaki kişi ilişkilerinde olduğu gibi düşünce ve eylemlerinde de ,tıpkı evren gibi, 'sabit' halde diğerleri arasında yaşar. (Burada sosyolojik anlamı küçümsenemez tabular vardır. (Kişilerin yer, mal, etkinlik vb. tabulaştırması).). Şunlar resmiyette daha fazla etki gösterir: Baba gibi görülen papaz, kral gibi görülen yüksek rahip, 'kutsal gerçek' vb. Etnoloji ve dinler tarihi açısından eşit öneme sahip olan bu bağlamda ilginç olayları hatırlatan şey totemizmdir. Avusturalya, Melanezya, Afrika ve Amerika'da (ve dünyanın diğer bazı bölgelerinde) açıkça dini etki altında yaşayan totemik yapıdaki kabile ve gruplar sadece bölücü bir yapıda olmamakla birlikte grubun tamamını totemik varoluşla düzene sokma gibi totemi ile ilişki içinde son derece birleştirici, bütünleştirici rol oynar. (Evlilik, diyet yasaları, barınma, giyim ve savaş esnasında depolama konularında totem grup yapısı, remizler ve her türlü nitelikler vb.). Şuan ayrımı verememekle birlikte özellikle ilginç olan nokta bu ilişkilerin gittikçe normalleşmesidir. Bununla beraber dini 'koordinasyonlar' bulunduğumuz hemen her yerde yaşa ve ilgilere (çağa göre) hitap eden dernekler konusunda çalışıyor. Güney Pasifik, Avustralya ve Afrika bolca örnek bulmak için ideal.

Ayrıca dini etki yerel dayanışmaya kadar uzanır. Kabileler ve gruplar, daha sonra iller ve ilçeler, şehirler gibi— kutsal şehirler (Delphi, Benares, Mekke, Roma) siyasi merkezle önemli rekabet içerisindedir— çevre birimler ibadet merkezleri etrafında oluşurlar. Antik Mısır ve Babil, Suriye ve Fenike, aynı şekilde Çin'deki ilginç ilişkileri bu bağlamda zikredebiliriz. Dinin tarihsel gelişimi Max Weber'in de öğretici şekilde vurguladığı gibi siyasi hareketle yakından bağlantılıdır. (Mısır, Babil-Asur ve Astek İmparatorluğu doğuşunun başlangı-

cında bağımsız krallıklar ve iller, bağımsız 'karakteristik' ibadetleriyle genellikle azaltılmış tekillik ve ibadet görselliğinin yanı sıra genişletilmiş hareket alanına uygun olarak bir 'devlet dini'nin geliştirilmesi (yaratma) için el ele verir. (Dinin soyut ve teolojik oluşu). Nasıl toplumların dernekleri, kulüpleri din adına sık sık yoğun eylemlerde bulunuyorsa,— aynı zamanda kendi sponsorluğundaki örgütlere üretim veya katkı konusunda toplumun farklılaşması da— doğaldır. Her şeyin varlığını borçlu olduğu bir şey bir engel teşkil etmeyen ama gelişimleri sırasında farklı yönlendirmelere dair —genellikle belirleyici— etkisi olan asli (saf) dini laik kuruluşlar(örneğin: ekonomik amaçlı)dır. Yeni Etnolojinin yasayla yüksek yerli halkların kamuoyunda geniş etki uyandırması daha karakteristik görüyor. Tıpkı Polinezya, Batı Afrika ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi. Fakat aynı zamanda toplum kuruluşları bünyesinde kültürün üst ve en yüksek seviyeleri geliştirilmiş ve korunmuştur hatta bunlar dinin etkisiyle oluşmuştur. Kendi batı tarihimizdeki ortaçağ loncalarında, Yunanlılar ve Romalılarda dernek ve üniversite doğasında, görülen belirgin dini özelliği canlı 'gönüllü bir alan' olarak İslam dünyasında da bulabiliriz. Ancak söylediğim gibi din sosyologları dini güdü, fikir, kuvvet ve yetkilerin 'laik' örgütler üzerindeki tüm etkileriyle oldukça ilgilidirler ki sadece dini kökenli kuruluşlar bu sınıfa aittir. Kast sistemi sonucunda çeşitli faktörlerin de etkisiyle dini eğilimin olduğu Hindistan Peninsula'da bu durum oldukça net görülür. Brahman dininin bir yaptırımı olmuştur. Nihayetinde dinin sosyolojik yorumu oldukça ilginçtir ama toplum teşkilatlanmasının en yüksek biçimi olan devlet üzerinde dinin etkisi de aşıkardır. Dinin halkları kaynaştırıcı etkisinden zaten bahsetmiştik. Devlet ve milletin uyuşmadığı—Tarih bu konuda sayısız örnek sunar— tek yer, burada kesişme olur, çeşitli milletlerden oluşan bir devlettir ki dinin burada önemli işlevleri vardır. (Bu anlamda tarihsel ve sosyolojik öneme sahip, gerçek niyetlerde son bağlamda dinin ne ölçüde etkili olduğuna dair, görülmesi gereken daha önceki, geçmişteki modeller vardır.) Belki de bu bağlamda —'devletler' ilk etapta yüksek kültür seviyesinde vardır (bkz. 'Güç oranı',4)— devletlerin yaşam ve becerileri konusunda dünya dinlerinin (Hristiyanlık, Budizm, İslam, Hinduizm) rolü içinde buldukları düşünceyi yaymak ve ona güç kazandırmaktır. Teokrasi, bizim için doğu bu konuda örnek sağlar, dinin devlet üzerindeki maksimum—meşru— etkisinin tabloyu iyi bir örnek haline getirdiği devlet dininin kendi yasalarının da dahil olduğu farklı bir tür, bir yönetim biçimi, formudur. Yasal ve olgusal olarak etkilemiş ve belirlemiş —kutsal yasalarının geçerliliğine bak (Yahudilik, İran, Hindistan, İslam)— bu formlar, devletin dine bakışının şekil ve içeriğine göre çeşitlilik gösterir. Biz zaten ilkel koşullarda 'Tanrılar'(cisimleşme, evladı olma(şüpheli), kutsama)'ı — ayrıca teokrasi yaklaşımları— iktidar olarak gördüğümüz gibi laik iktidarın ruh ve anayasaya dini yaptırımdaki farklarını da görürüz. Yakın Doğu monarşileri ve Mısır, Japonya, Çin, Meksika, Peru, Müslüman ve Hristiyan devletleri, Roma koşullarında din ve devlet ilişkileri ve kurumlardaki birleşimden doğan

oldukça tuhaf tip bize hakimiyetin dinî kutsamadaki farklı düzey ve kademelerini gösterir. Hatta az ya da çok barışçıl dini ve seküler(devlet) yönetim birbirini yan yana veya karşı karşıya ilginç bir şekilde daha ilkel insanlar tarafından bizi karşılar (Pasifik, Batı Afrika). Diğer yandan devlet şiddetinin dini koşulu ve elbette öncelikli olarak bunun tersi bizi ilgilendirir. Teokrazi (Uç bir örnek: Tibet) ve din ile ilgili konuşmalarda toplum etkisinin söz konusu olduğu Sezaropapismus karşı karşıyadır. Bu, tipik batı yakın tarihinin devlet biçimine göre değişen çoğulcu(rakip dinler) varsayımıdır, fakat aynı zamanda doğuda 'devlet dini'nin gelişmiş formunun din ve devlet arasındaki çift yönlü etkileşimidir. Avrupa'da zaten olup, Avrupa dışındaki ülkelerde de son zamanlarda görüldüğü üzere bazı Bazı siyasi konstelasyonlarla 'kilise devlet ayrılığı' içerik olarak kesinlikle kilise(ve kesinlikle din) etkisine ihtiyaç duyulur fikrinin aksine bu etki azaltılabilir düşüncesinin benimsenmesiyle başarılmıştır. Olgusal(tarihsel gerçeklik) olduğu gibi, dini fikir ve kuvvetin önemine dair talep teori(devlet teorisi)sinin de sağlanması (devletin gerekçe gösterdiği sorun). Bu konuya daha sonra döneceğim.

Daha önce tartışıldığı gibi önemli ölçüde görülen toplum üzerinde dinin etkisi, kendi örgütleri, kendi form ve hareketlerinin doğrudan etkisi ile iki şekilde ele alınabilir: birincisi, belirlemek veya belirli (doğal ya da bağışlanmış) toplulukların etkisini incelemek; ikincisi ise toplum içerisinde şimdilerde daha fazla meydana gelecek olan yeni özel dini kuruluşlar.

Önkoşul, tabii ve bağışlanmış toplulukları parçalara ayırma ve yürürlükten kaldırma en azından mevcut olanın nötrleştirilmesidir. Yukarıda dinin diğer kuvvet ve etkisiyle ilgili zaten kısa süren konuşma, sosyal alandaki örneklemelere ek olarak üretilip, uzatılabilir. Birliğin öneminin değişim ve farklılaşması, 'günlük' koşullar altında bireysel gruplar ve bireyler için mümkün: bu sebeple ilkel koşullarda yaş gruplarının önemi büyüktür. Her şeyden önce kurucu dinler tıpkı antik dünyanın sır cemaatlerinde olduğu gibi tartışılan üst düzey kültür konuları üzerinde çok daha net ve radikal olarak dinin etkisini gösterir. Bizim genellikle dini dünya odaklı karakterin ötesinde transandantal(aşkın, deneyüstü) üzerinden tartıştığımızı anımsıyorum. O, yükselen ve farklılaştran bir kültürel gelişimi daha net biçimde (Antik Çağ, Orta Doğu, Hindistan, Doğu Asya, İslam) ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Anlama ve değerlendirme yeteneklerinin zaten istihdam edildiği dünya, giderek daha belirgin bir kritik ve kararlı devlasyona düşüyor. Bu durum sosyolojik ilişkilere de uzanır. Sadece pratik değil, bireysel anlamda müritlerin ortaya çıkması ve bunlardan dini gerçeklik elde etmek adına acemice yapılan ampirik formdaki çıkarımlar dini zorunluluktan türemiş bir ihtiyaçtır. Aile, evlilik, arkadaşlık, millet, devlet mal-mülk, meslek, arzu—kısacası dünyanın geri kalanı— gibi şeyleri engelleyemez. Engel olunmayan şey; onlara (her şeye rağmen: prensipte- yahut ampirik düzeyde; sadece pratik veya aynı zamanda teorik) göreceli bir değer ve çoğunlukla çok geniş

ve kapsamlı bir gerekçe(kutsallaştırma) verilmesidir. Din asla vazgeçilemeyeceği için işte bu gerçeğe adapte konusunda sakındırarak veya dahil ederek açıkça bir— Radikal uygulamaya karşı durmak değil, sosyolojik anlamda bir noktada (Termitler, Münzeviler, Manastır) çileci prensibi göstermek— rol oynar. Yeni ve öncelikli dini hayat içerisindeki önemli sosyalleşme eğilimleri, engel olunamaz bir bağımlı ancak pozitif yaşam örneği beraberinde şimdilerde bazı dini cemaatleri ortaya çıkarır. Kendisini nasıl temsil eder? Tekrardan ilk 'ilkel' koşulları düşünelim. Yerli halkların federasyonlarından zaten bahsetmiştik. Başlangıçtaki bu oluşumlar belirgin dejenerasyonlara rağmen hiç olmazsa burada hala vardır. Dikkatle incelersek ibadet mekanı örneklerinin yanısıra aksini bulmak da zor değil, daha önce belirtildiği gibi bu dönemlerde dini ve dünyevinin ayrılma düşüncesi henüz gelişmemiş, daha çok bir arada olma eğilimi hakimdir. Özel dini cemaatin karakterini dönemin antik mistik çevreleri içerisinde açıkça ortaya koyar. Belirli bir 'tüzük' olma eğilimindeki Afrikalı ve Amerikalı federasyonlardaki 'hiyerarşi' olarak adlandırılan farklılaşmış yapı ve düzene daha detaylıca bakalım. Kurucu dinler sonrasında toplum kuruluşları, özel dinin yeni bir türünü gerçekleştirmektedir; sosyolojik olarak kurucu din mensupları, müritler ve dış taraftarlar topluluğu ortaya çıkmaktadır. İsa, Buda, Zerdüşt, Muhammed ve sonra takipçileri eğer saf 'kardeşlik'(ahlak ilkesinin korunabilmesi)in ilk aşamasında az ya da çok oluşturulmuş ve kalıplaşmış yapı ve tüzüğün üstesinden gelirlirse—derneklerin mevcut formları(genç Hıristiyan cemaati, Yahudi ve Roma formlarından alındığı gibi) veya kendiliğinden olan formlarından yardım alma ve dönüşümle—varlıklarını devam ettirirler. Laik toplum ve kuruluşu —dini tutuma bağlı olarak— daha aktif-agresif veya pasif-müşamahakar davranarak mesleki ve özel toplum bilinci tarafından kendini hazırlayacaktır. Biz belirli şartlarda(tanımlanmış öğretim, rahiplik organizasyonu ve ibadetlerden belirli bir miktar) özellikle Hıristiyan toplum için süreli yayın ışığında 'kilise'yi konuşmaya alışmışız. Burada resmi ve maddi anlayış terimlerinin ayrımı önemlidir. Her kilise toplumun Hıristiyan kilisesi olduğu kadar bir birey ve aynı zamanda tekil bir olguyu temsil eder, Mesih yönüyle birleşir, Buda formunun takipçiliğini sürdürenler yönüyle farklılaşır. Fikir ayrımı, tarihsel olguyu kendi anlayışına uygun olarak meşrulaştırmadan doğar. Ayrıca, kendisini Hıristiyan kilisesi olarak düşünen çeşitli türde topluluklar vardır ki Mesih'in başarısı için kilise terimini ayırarak hala çoğulda kalmamıza neden olur. Bu sosyolojik olarak da ifade edilebilir. Biz Mesih konusunda toplumun ideal birliği haline gelen Hıristiyan kiliselerine dair ilişkide farklı bir zemine kayıyoruz. ('Görünmez', 'ideal' kilise). Aslında temel Hıristiyan topluluklarının her birinde 'kilise' terimi farklı tasarlandı.(Ana tipler: Katolik, Lutheran, Calvinist, Ortodoks kilisesi). İlgili topluluklar veya onların yorumları iddia edildiği gibi kilisenin sosyolojik kavramının teolojik odaklı ele alınmasıysa her birinin bir katkısı vardır. Teolojik kilise düşüncesi, yeniden özün belirlenmesi(meşrulaştırma), sonrasında toplumun mevcut olguyu nasıl

gördüğü veya ideal ve ampirik olanı nasıl görmek istediği hakkında açıklama yapması. 'Kilise'nin tarihsel ve sistematik ifadesinin Protestan teolojisi—bilhas- sa şu dönemde—nin farklı görüşlerini temsil ettiğini burada belirtmek gerekir. Tarihi bir çalışma olarak(Luther) ortaya konan günümüz yeni teolojik hareketi- nin etkisi altında kilise sorunu bu anlamda yeni ahit sistematığında sosyolojik olarak daha azdır. Din sosyolojisinin belirli bölümüyle ilgili oluşu sebebiyle kilise düşüncesi tarihsel etkiye sahiptir.

Ancak, şuan sadece İsa'nın havarilerinden bir topluluk değil aynı zaman- da dünyadaki Hıristiyan olmayan, örgütlenme düzeyindeki dini topluluklar da bizden, 'kilise'nin biçimsel ve içeriksel farklılık ve özelliklerini saygıyla konu- mamızı ve bazı genel ifadeleri belirlemiş olmamızı bekler. Böylece; Budizm'de kurucu cemaatin gelişimine dikkat çeken din sosyolojisi daha iyi söyledi: Son- raları belirli bir dereceye kadar Yahudilikte, İran, Orta (Maniheizm) ve Doğu Asya(Taoizm)'da olduğu gibi çeşitli etnik gruplar, farklı ve dogmatik 'kilise' olu- şumuna yol açmıştır. İslamda, saf bir teori, pratik ve beraberlik oluşumu için icma (müçtehitlerin görüş birliği) ilkesi standarttır. Bu ilkenin yoksunluğundan sabit, örgütlü, destekleyici güçten yoksun, kilise eğitimi olmayan—Kilise forma- tında sadece Şii dini topluluğunu gördüm— bir gevşeklik ortaya çıktı. Kilise pek çok durumda ihtiyacı olmadığı halde ulus (milli kiliseler) ile tutarlıdır. Her yer- de, herhangi bir durumda yukarıda belirtilen cemaatlerde genellikle teolojik çalışmanın başlangıcı olan geliştirilmiş ve formüle edilmiş dogma günah çıkar- ma formülü oluşturma, üyelik (Ortodoksluk) konusunda net bir karar verilebilir, ritüel ve ibadete, yüksek seviyede eğitim deneyimi (ayin, dinsel törenler)ne sahip,anayasal geçerliliği elde etmiş, organizasyonda (ofisler) kendi disiplin ku- rallarını öğrenmek (kilise hukuku) daima net olmamasına rağmen kendi kendini anlama ve ifade meşruiyeti getirmek için bir 'teolojik' toplum fikri oluşturul- du.

Detaylı tarif edilen örgütlenme süreci, kiliseler ve dinler tarihinin göster- diği gibi son derece ilginç, çok karmaşık bir işlemdir. Karakteristik 'devlet top- luluğu' tarafından oluşan gruplar, belirli aşamaları tesbit edilen sosyolojik bir bakışla fark edilir. Nasıl ki (Hıristiyan, Budist, Persist, Müslüman) iç etik ve iç hukuk erken dönemlerde mevcut dini yaş ve iş(iş bölümü) beceri farklılıkları henüz gelişmemişse, az ya da çok belirgin doğal hiyerarşi de karşı etkilerin var olup olmamasına bağlı olarak —mevcut formlar üzerinde din yukarıda anlatıla- nın aksine etkiye sahiptir— toplumun laik yapısıyla örtüşmemektedir. Gergin- likler ve çatışmalar arasında ortaya çıkan dışa karşı muhafaza; kendi karizma, nitelik ve şekillenme çözümüne, söz konusu dinin karakter ve kültürüne veya söz konusu halk ve devletlerin takipçileri (bkz. örneğin; Budizm ve İslam) ne bağlıdır. Ortaçağ Batısı'nda imparator ve papaların tarihsel dünya mücadelesi manevi organizasyonu gerçekleştirmenin muazzam güç ve önemi olabileceğini gösterir.

Biz sadece belirli dini cemaatlerin örgütlenme sürecinin basamaklarını konuşuyoruz. ‘Kiliseler’deki eğitim aşamasının teorik (doktrin, dogma) ve pratik (ibadet, ritüel)te sosyolojik bakımdan etkileyici olan tepkiler ve karşı hareketlerin şekillenmesi dışında hiçbir faydası yoktur. Burada da derecelere —radikal ve münhasırlığa göre— ayrılabilir. İlk ivmede ve din evriminin ilk aşamasında psikolojik ve yapısal ‘seçim’ ilkelerini reddeden ve reddetmek isteyen radikal tip, temelde anti-gelenekçidir bir mezheptir. Daha az radikal —halihazırda büyük bir mezhep bağlamında kalmak anlamında— dernekler, kendilerine özel ‘yemin’leri göreceli ezoterik olarak adlandırılabilir (yani benzer nitelikteki tarikat ve topluluklarla ilgili, örneğin; batı ve doğu Hıristiyanlık, Budizm ve İslam) ancak belirli bir seçim ve sınır müttefiki bununla birlikte aynı şekilde temperli ‘köken’i de geri dönüşe açıktır. Son olarak tüm bu kurumların açıkça münhasır olduğu mistik konusunu da burada dini hedefin Tanrıya doğrudan ulaşan ilke olarak ele alabiliriz ki zaten bu durumu bir topluluğun ‘dini doğallığa paralellik’i olarak kabul eden Troeltsch’un sosyolojik yapısı az ya da çok tutarlı bireyciliğe (yukarı bakınız) sahiptir, dahası bir sebat göstergesi olarak, büyük topluluk içindeki Hıristiyan ve Hıristiyan olmayan mistikler asla birbirine engel teşkil etmemiştir. Diğer yandan mistik bünyede şehitlikle sonuçlanan çatışmaların olması da mümkündür.

2. a. Din ve toplum arasındaki etkileşimde, toplumun din üzerindeki etkisi ikinci planda gelir. Bir gelişme olarak, bilhassa yüksek kültür koşullarında bir dinin takipçilerinin oluşturduğu orta derecede bir kesit analizine göre; dinlerin kökenlerinde tarihsel ve genetik sebeplerle farklılık(oriijinal avcılar veya çobanlar dini, sözünü sakınmayan savaşçı halkların dinleri, çiftçilerin kurucusu olduğu ve entelektüel düzeye ait olan dinler) görüldüğü gibi, bazı durumlarda açıkça gelişim ve eğitim tarihinin etkisi, sonrasında da sosyolojik etkiyle (yani, giderek önem kazanan yeni katmanlar, farklı sosyolojik yapıdaki bölgelerde yayılımı ile diğer çevre vb. ait olan yeni liderler) kısmen veya tamamen değişiklik yaşadığı görülmüştür. Bu noktada, dindarlık çeşitli sosyolojik ortam arasında yer alır ve kendi dini topluluğu (doğal bir grup (halk) veya (dünya dini) ile aynı olsun ya da olmasın) içerisinde karakteristik değişiklik arz eder. Şöyle ki, dünya dinleri, yorumların ve seçeneklerin tüm çeşitliliği ile tarihlerinde gösterilmesiyle beraber temel fikrin kavranması açısından bazı geniş olanaklara sahip nüanslardan genellikle uzaktır ki şimdiye kadar din kimliğinin bazen neredeyse tehdit edici görülmesi de bununla alakalıdır. Ayrıca sosyolojik ve yapısal farklılıkların etki çeşitleri çok sayıdadır. İlk olarak, “Aydınlanma” farklılıkları düşünülmeli (doğuşun belirlenişi, diğer dönemleri geri plana atmak, özellikler, fikirler, uygulamalar) teorik ve pratik alanda bir örnek olarak; çok tanrılı dinlerde müntesiplerin sınıf ve mesleklerine göre bireysel tanrıların önemine doğru kayma. Bu biçimlerin (onursal) her biri bireysel grupların atamasını sosyolojik olarak yeniden yapar; pasifleşme, bazı fikir ve uygulamaların geri çekilmesinin onların başarı-

sızlığına kadar gidebileceğini düşünenler tarafından modern kent dindarlığı araştırmasında—özellikle gençler arasında—teorik, doktrin tarafında (Tanrıdan küçük bir şey bilinmektedir, İsa'dan daha az, kutsal üçlünün üçüncü kişisinden ise hiçbir şey) bir daralma olduğu düşünülür. Aksine, aslında diğer yandan bazı genel dindarlık fikir ve uygulamalarını öğrenme eğitimi belirli toplumsal koşullar altında genişleme ve büyüme göstermiştir. Tıpkı farklı kültürel bölge ve dinlerdeki tipik köylü dindarlığında olduğu gibi. Burası aynı zamanda hurafeleri olan sosyolojik olarak ilginç bir sitedir. Çeşitli aktiviteleri belirleyen ve bunlara inananlar böylece kendi dindarlık ölçüsü tarafından belirlenen seviye ve katmanlar, Max Weber'in öğretici kent ve köylü dindarlığı içerisinde oluşturulmuştur. Toplumsal farklılaşma faktörlerinden biri olarak bilinen aktiviteler, dinin doğasına ve formuna da yansımıştır. Şöyle ki ilkel toplumlarda bu durum belirgindir. Afrika dinleri hayvancılıkla uğraşan halkların özelliğini taşıdığı gibi Kuzey Amerika'da da açıkça avcı ve balıkçı kabilelerine rastlanır. Polinezya denizcilik mitolojisi, tarımla uğraşan Yeni Meksika—bu rasgele bir seçim—sakinlerini ritüel ve mitoloji olarak açık şekilde ortaya koyar ki biz zaten sık sık bu iş türlerinin evrensel dünya görüşleri tarafından büyük fikirler yoluyla belirlendiğini ve bunu sorumluluk edindiklerini duyduk. (Savaş ve barış insanları Omaha (ABD'de bir Kızılderili kabilesi)'nin kısımlara ayrılması; tanımlama, bazı mesleklerin tekelleşmesi ve tektipleşmesi vb.). Eski Meksika dini tıpkı Asur gibi askeri devletin tamamıyla din yüzünü gösterir. Roma imparatorluğu döneminde askerin imanını göstermesinin oldukça popüler oluşu, askeri olanın aynı zamanda güneş tanrısının ruhu olmasıyla açıklanabilir. Buna ek olarak; tıpkı Babil, son dönem Yahudileri, Persler veya Tibet lama Budistlerin'de olduğu gibi tipik rahip ve din alimine de bu durum atfedilebilir. Açık sözlü sofu çiftçiler olarak bilinen Antik İran, Fenike ve Suriye din ve iş adamlarını konuşmakta haksız değildi. Her yüksek kültür düzeyi elbette gittikçe daha da yükselir, sosyolojik dindarlık da daha karışık ve farklı tasarımı korur. Nitekim 'Hinduizm' bariz bir örnektir. O ilkel çiftçiler, tüccarlar (bkz. Vallabhacari), birçok farklı görünüme sahip alimler arasında özel işareti ya da bir doğrultusu veya okul ve mezhebi olmaksızın kabul edilir—bir din olarak—. Biz zaten aktivitelerin etkisini konuşmak üzere dışarıya da gittik. Eğitim ve sosyal geçerlilik gibi daha sofistike kültür koşulları arasında insanların doğal farklılıklarının, mülkiyet (çok erken aşamalarda rol oynar) ve mesleklerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Ayrıca, 'İlkel halklar' içinde sık sık şair-tarıcı şekilde eğitim (Örneğin; Okyanusya, Orta Amerika ve Batı Afrika'da olduğu gibi) yapılmaktadır ki Max Weber'in son zamanlarda yaygın olarak kabul edilen dini karakter ve form üzerine yaptığı "entelektüel din" konuşması hoşuma gitti. Tipik istihbarat dinleri tıpkı Manihaizm gibi ruhani gnostik inançlardır. Ama dediğim gibi gelişmiş kültür koşullarında toplumun grup ve katmanları bariz şekilde daha renkli hale gelir. Dünya dinlerinin oldukça öğretici olduğu görülür. Ayrıca etnik psikolojik faktörün sosyolojik faktörle ne kadar yakından bağlı olduğu-

nu birçok kez görebilirsiniz. Dinlerin, genellikle farklı etnik gruplar tarafından kabulüyle çok değiştiği bilinmektedir. (Aşırı ve itaatkar dinler, tamamiyle anlama, karıştırma vb.). Sadece memleketi Hindistan-Seylan'da değil Uzak Doğu ve Doğu, Tibet, Çin, Japonya'nın her birinde farklı yönünü gösteren Budizm çok ilginç bir örnektir ama Japon formunda ortaya çıkan çok ilginç bir yön vardır ki o da, Buda din tasavvurunun askeri destansı yönü olan 'Zen' yönüdür. Tabiki burada şimdiye kadar verilen tüm örneklerde olduğu gibi bir etkileşim belirtilecektir: Budizm'in samurayı kadar felsefesi ve anlamlı prensipleri de aslında gerçektir. 'Dünya' ya karşı umursamazlığıyla bilinen Budizm gibi bir dinin, karakteristik formunu değiştirdiği gibi toplumsal yaşamın belirli bir formu ile böylesi yakın ilişki içerisine girmesi de değişiminin altında yatan sebeplerdir ve bunu kanıtlamak mümkün olmuştur. Ayrıca, Hıristiyan tarihinin çeşitli aşamalarında hakim olan farklı sosyolojik gruplar tarafından kendi varlığına taşınanlar ve bu nedenle etkilenmesi elbette bize daha yakın bir örnek olarak gösterilebilir. Yine bir ilişki vardır. Hıristiyan dinine karşı oluşan eylemler üzerindeki genel toplum inancı Ortaçağ şövalye kültürünün dindarlık ortak tespitleri gibi (Mesih ile ilişkisi, Madonna (Meryem Ana) hizmeti) sadece özel şövalyelik dindarlığı değildi aynı zamanda bu formdaki inancı açığa vurma şeklindeydi. Son örneklerden anlaşılacağı gibi, din üzerinde sosyolojik yapının etkisi düşünüldüğünde her zaman tek faktör ekonomi değildir. Elbette sosyolojik yapının kendi bina ve şekillenmesinde önemli bir rol oynar; dolayısıyla inancın şekillenmesinde de bir — burada; aracılı, dolaylı— etkisi olur. Bizler sosyolojik alt yapı-üst yapı problemiyle, ilk olarak sorulup çok özel şekilde yanıtlandığı bilinen tarihsel materyalizm etrafında dolanır dururuz. Yani belli ki, onlar değil özellikle önceki temsilciler bu bağlamda görüyordu. Biz laik etkilerin doğası ve sınırları hakkındaki işçi düşüncelerini, özellikle bu durumdaki toplumsal koşul ve hareketleri yukarıda zaten ele aldık, şimdi dini, toplumdaki saf bir fonksiyonel ilişki içine koymanın kolay olmadığını anlamamız gerekir çünkü din —pozitivizm ve onun belirli varsayımının aksine— zamana bağlı bir olgu değildir fakat insanın eşdeğeri (yani belirli bir sosyal yapı (ve ekonomi) hakkında değildir ve ona girmemektedir) 'ebedi' bir sistemdir; çok eleştirilen hatadan ayrı olarak Marksizm'in üst yapı sorununun çözümünün tek yanlılığı şudur: tıpkı Sombarts, Troeltschs, Marx ve Weber'in yaptığı çalışmalarda da olduğu gibi ifadelerimiz genellikle materyalistler tarafından atlandı ve 'ideoloji'nin toplumsal gerçeklik ispatı üzerindeki ters etkisi reddedildi. Bizim, din açısından illizyon teorisinin çürütülmesi kısmına dahil olmamız elbette söz konusu değildir. Sadece bir nokta hala aydınlatılmaya muhtaçtır: insan toplumunun en yüksek örgütsel formunun devletler ve din üzerindeki etkisi. Dinin ona etkisinden yukarı da bahsettik, şimdi de devletin etkisi altındaki yorumunu düşünelim. 'Devlet'ten öncelikli olarak kültürel gelişimin yüksek seviyeleri üzerinden bahsetmemiz mümkündür (yukarıya bakınız). Başından beri —az ya da çok yakın—. Dini hayatın nüfuz ve hakimiyeti

bağlantılı tüm devlet çeşitlerinde etkisi vardır. Dindar toplumun dış anayasasından pek çok şey gözlemlenebilir. Devletin bir birimi olarak diyanet işleri (devlet rahipliği) (Antik dönem, Çin, Şinto Japonları, Peru ve Mısır), devlet kilisesi (Anglikan), Sezaropapismus (Geleneklere karşı çıktığından beri Bizans, Çarlık Rusyası): Bu ilişkinin dış tasarım türleri vardır. İfade edildiği gibi maddi ve manevi açıdan kontrol etme, koruma, yardımcı güç olmanın yanı sıra belirli koşullar altında içeriği etkilemekte de devletin etkisi vardır. Din ve devlet arasında yakın ilişki karşısında genellikle büyük inanç toplumu (bkz. s.486)na karşı reaksiyonlar görülür (Püritenler, Japon Budizm mezhepleri, İslam ayrılıkları). Devlet kilisesinin yanı sıra din ve devlet arasında özel bir bağlantı —diğerine göre az ya da çok daha toleranslı olabilir— yı her yerde bulabiliriz. Başlangıçtan beri ister dinde tam bir homojenlik isterse de çatışma (kilise ve devlet arasında “Ayrılık”, yukarıya bakınız) olsun her yerde devletin din işlerine az ya da çok sıkı uyguladığı sınırlama (tarafsızlık) ve çekimsellik şeklinde müdahalesi vardır. (Dini cemaatlerin ilkeli eşitliği [birçok Asya kiliselerinde], ya da gerçeklere dayanan, tarihi ve diğer hususlar(nicelik)la yapılan doğru bireysel özel tedavi —Almanya’da şimdi olduğu gibi—)

2.b. Din ve toplumun karşılıklı etkileşimi konusu nihayet, dini grup ve toplulukların organizasyonu ile ilgili problemi de, sosyalleşmenin özel dini formları üzerine tartışmayı da etkiledi. Yine prensip olarak kullanılabilir. Yukarıda en sık sorulan soru: Tıpkı dini cemaat gibi bir diğer sivri şey: Tüzük (yasal anlamda ve (aynı şey değildir) sosyolojik yapısı) nasıl mümkün olur? Olumlu cevap, büyük dini cemaatlerin tarihsel gelişimi en az olmuştur ki hukuki ve sosyal yapıyı minimum düzeyde yönetmeye çalışan (her türlü hiyerarşinin reddi vb.) mistik ve ruhsal bazı gruplar için bu durum negatiftir. Geçişler ekseriyetle, pratik anlamda ilk gelişen, daha sonra bir taraftan ‘mezhepler’ (bkz. Metodist kilisenin ve Japon Budist mezheplerin gelişimi) üzerinden teorik uzlaşma ve taviz gösteren diğer yandan ruhani eğilime sahip belirli büyük dini gruplar(Lutheranizm, İslam)dan kaynaklanmaktadır. Bir organizasyonun ve dini cemaatin eğilim türü maksimum düzeyde ise ise Roma Katolik Kilisesi’ni temsil eder. Hatta sözde Mahayana Budizm’i, İran (Zerdüş) devlet kilisesi Hıristiyan olmayan dünyada hiyerarşik toplum tarafından somutlaştırıldığı gibi aynı zamanda iyi yazıldı. Buna karşılık Protestanlık için oldukça fedakâr yeni bir saygın kilise hukukçusu tüm hukuki ve sosyolojik yapıyı anlamak istiyor (Sohm). Birçok yaşam düzeyinin tasarımında dini dürtü, daima topluluk deneyiminin gerekçesidir. Bütün olarak ‘Dünyada Olmak’ bir düzen (bkz. ‘Grup’, ‘Yaşam Kuralı’ bölümü) gerektirir tıpkı pratikte olduğu gibi: Doğal farklılıklar (Yaş öncelik taşır). İşbölümü, Disiplin. Meşruiyet, dini mesajla doğrudan elde edilecektir (örneğin, Corpus Hıristiyanlığı fikri). Fakat sosyal formda dini maneviyatla maneviyat arasında belirli bir antagonizma (zıtlık) yı korumak için bu düzenin hipertrofi (büyüyüp gelişme) (muhtemelen yabancılaşma ve kemikleşme bakımından)sini gösteren

eğilim ve talepler daima rol oynamaktadır. Geriye kalan 'demokratik' fikrinin aslında dini dünyada çok az yer kapladığına işaret edilmelidir. Doğal bir ibadet topluluğuna üyelik yahut bağışlanmış esaslar, çok az kısıtlamalara tabi olabilir. Bir dinin öğretilerinden daha fazla din konusunda nihai bir evrensel eğilim-bir eşitlik vardır. Çeşitli halk ve kabileler için farklı derecelerde geliştirilmiş ilahi duygusu (sensus numinis) (nitelik bakımından çok farklı doğa dışında) uzun zamandır bilinmektedir. Dini verimliliklerine göre bireysel eğilim ve farklılıkları olduğu da itiraz edilemez bir gerçektir. Nitekim, eşcinsel dini karizmanın varlığı ve derecesi grup içerisinde hak ettiği itibar ve yeri böylece belirler. Zaten 'ilkel' koşullarda özellikle dini anlamda (yada büyü) yetenekli bireylere saygı duyulur, en yüksek prestijin tadını çıkaran da onlardır. Dikkatini dini gruplar sosyolojisine yöneltmiş olduğu bilinen—ilk sistematik— Max Weber, başlangıçtan günümüze kadar, geçerli sistemlerin dışında tüm yasal olmayan sistemlerin manevi prestij aracı olarak görülen 'özgür' (karizma) ve 'memur' mevcut ikiliğinin 'dini yönetim (hierarchy)' terimi altında ifade edilmek istendiğine işaret etti. Daima (kültür alt seviyelerinde bile) zahiri ve batni (yüksek dinlerdeki 'seçilmiş kişi' ve Manihaizm'in 'alıcı'sı; Hıristiyanlık, Budizm ve İslam'daki dini etiğin mükemmelliğini hatırlamak) çevrelerde farklı biçimlerde ayrılmalar yinelenirse de bu bir ilkeye indirgenemez ama açıktır ki her zaman olmasa da çoğu zaman cemaat içerisinde tercihi ve yükselişi (örneğin, batni çevre içerisinde de tıpkı eski gizemli dinlerin derecesi gibi) bağışlanmış karizmadan kaynaklanan özel güç(yönetim) belirler. Yani, burada birinci ilkimiz toplum içerisinde farklılaşma olduğudur. (Din ile ilgili) güç ikinci oldu. Son olarak, dini fonksiyonları profesyonelce yerine getiren ve izleme keyfi arayanların oluşumuna yol açan iş bölümü ilkesi (ibadet işleri ve ritüeller, zaman alır, bilgi ve beceri gerektirir)ni bölünmenin bir çeşidi sonrasında ise içi boşalmış bir sosyal sınıf ('din adamı' ve bu meslekten olmayanlar)—burada yan anlamda— olarak düşünebiliriz. Doğal topluluklardaki mezheplerin doğal seküler varyasyonlar (Baba: Papaz, kral: En yüksek devlet rahip)ile oranı, farklılaşma ve hiyerarşi habercisiydi. Oranın yakınlığı kurucu kişiliğin öncelikle küçük daha sonra genişletilmiş toplum çevresinde (veraset düşüncesi) rol oynaması—yukarıdaki faktörlere ek olarak— din kurucusunun sonunda başka bir yapısal prensibi kontrolüne yol açar. Dini topluluk organizasyonları ve meşrulaştırıcı etiklerinin dini mesajla doğrudan bağlantısından zaten bahsetmiştik. (Yukarıya bakınız, s. 489). Bu özellikle Hıristiyan cemaatinin sosyal yapısında —sadece teolojik yanı değil, toplumsal sorunları burada bizi ilgilendirir— açıkça görülür. Bunlardan belirli tarihsel koşullar altında kendi özel türünde oluşan ve çeşitli formlar (kiliseler, mezhepler, cemaatler vs.) da gelişenlerden bazıları Hıristiyanlığın kurucusu İsa Mesih konusunda oy birliği içerisindeydi. Ama burada kavram, tanım ve temel iman gerçeklerini değerlendirme(vurgulama) ile ilgili pratik eylemler(etik) bakımından farklı ve Hıristiyan kapitalist toplumunun organizasyon formu ile yakından bağlan-

tılı doktrin farklılıkları—köklü bir şekilde— vardır (ayrılığın ortaya çıkması ve motivasyonlarını korumak). (bkz. Mesela farklı hüküm [sadece öğretici değil], Tanrı zenginliğinden tutarlı bir görünümü ve bunun sonucunda 'dünyevi' organizasyonun anayasadan farklı değerlendirilmesi, hukuk, disiplin, vazife vs. ve dışındakiler). Katolik ve Protestanlıkta kilise kavramının farklı versiyonlarına işaret etmek (Katolik taraf zaten ilahi doktriner sistemde bir kurum olma iddiasında, Protestanlar ise sadece tarihsel- amprik bir zorunluluk iddiasında) yeterlidir —mezhepler üzerinden yanıt vermek bu bağlamda mümkün değildir—. Toplum düzeni, bir bütün olarak ve bunun içinde bir üye olarak birey için burada ve orada farklı nedenlerle tasarlanmıştır. Bir cemaat olarak, kalplerinde inanç ve ruhaniyat olan (aziz cemaat (communio sanctorum)) Protestan kilisesi anlayışı reddedilerek, inanç ve ahlaki konularda yanılmaz, bozulmaz, tek gerçek olarak kabul edilen Katolik kilise versiyonu anlaşılmalıdır (şiddet kilisesi yapısı). Katolik ve Protestan kiliselerinin organizasyonu, anayasa ve hükümet tasarımı olarak burada nasıl daha ileri gitmesin. Bu kilise hukuku(fıkıh) meselesidir. Kilise yaşam fonksiyonları ve çalışma mekanlarının doğası daima onların ilgi konuları olmuştur. Dini görevleri şimdi de belirli organizasyon formları geliştirmek için yerel ve idari birimler (ilçe, eyalet, belediye)in yanı sıra Katolik dini türde dernekler, cemaatler, sodalitelere ve beldelerden çeşitli şekillerde (ibadet, yönetim, refah) birlik olan belediyeler temsil ediyor fakat aynı zamanda serbest veya bağlı form (terbiye etme, öğretim, destek)da Protestan sendikaların varlığından da bahsedilebilir (misyoner topluluklar, eğitim dernekleri, sosyal kulüpler gibi). Devlet ve hükümet inşasında, büyük dini topluluklar (kiliseler) içinde de laik kuruluşlarda olduğu gibi yasaların, yasama meclislerinin, zorlayıcı araçların olması oldukça önemlidir. Bu bağlamda 'iç hukuk' ta kilise içi sorunlar ve konular hususunda özel zorluklarla karşılaşılabilir. Dini ve seküler kurum birlikteliğinden kaynaklanan anlaşmazlıklar ancak farklı kiliseler veya kurumlar, dernekler, ortak birliktelikteki temsilciler oranında olacaktır. Kilise ve devletten daha önce söz edilmiştir. Ancak, kilise içindeki kuruluşlar (dernekler, federasyonlar vb.) devlet, devlet ardındaki güç ve derneklerle doğrudan ilişki olmaksızın inşa edilemezken tersine ikincisi çoğunlukla kilise ile —devlet olmadan— doğrudan temasa geçer. Aynı oranda dini topluluk örgütlenmesi meydana gelir.

Şimdi toplumun karizmatik ardından profesyonel üstün bireyleri üzerinde düşünelim. Max Weber —Sohm takip ettiği şekilde— karizma kavramı hukukla, dini dil kavramını karakteristik olarak sosyolojik dil kavramı içerisinde tanıttı. O burada nesnelin kalite, öznelin saygı, dini liderlerin yeterliliğini prestij ve itibarın sağladığını söylüyor. Yeterlilik özel bir sistemde, doğal olarak (cezbe ile ilgili yetenekte olduğu gibi) veya kişinin varlığını meşrulaştıran bir rol (Peygamber gibi) olarak yeniden yorumlanabilir. Bu konuda insanlar üzerindeki sınırsız güç ve yetki; asla zorlayıcı, ezici, büyüleyici dini karizması olan bir gücün etkisi dışa-

rida tutularak tamamen sosyolojik olarak (sadece dışarıdan görünen) anlaşılıp, açıklanamaz. Karizmatik (dini) lider ve onun başarı temeli arasındaki ilişkinin karakteristiği, öncelikle az ya da çok istekli (duygusal olarak) bağlayıcı karakter olması; bu en azından bir oluşum (organizasyon) anlamına gelir, ve ikincisi mutlak bir gereklilik olarak yeniden yazmak istediğimiz bir an (profesyonel nitelikli içeriği ise sınırlı bir fonksiyon ve formülün aksine). Yüksek dini gelişimde bir öncü olarak 'homines religiosi (dindar insan)' itibarının psikolojik olarak hala net bir izlenimi olmasa belirli anlamda 'utangaçlık' olarak kabul edilen, bireyle ri bir araya getiren, sihirli güçleri oldukları görülen, vecd durumları gösteren veya tersi görülmemiş 'olağan dışı' olarak algılanmaktadır. (bkz. "sosyal psikoloji", "rehberlik" bölümü). Etkili, karizmatik bir dini figürün en üst seviyesi muhtemelen büyük din kurucularının timsalini oluşturmaktır. Bu konuda tarihsel-sosyolojik bakışla kurucu figürleri hiçbir benzetme veya eşitleme olmadan karşılaştırabilirsiniz; imanla demirlenmiş karar hiçbir özveriden etkilenmez. Aksi halde büyük din kurucuları sosyolojik olarak da birer fenomen olarak görülür. Örneğin, İsa'nın havarileriyle, Buddha'nın başarı temeliyle, Muhammed'in yolcularıyla ilişkisinin her biri anlam ve biçim olarak tamamıyla kendine hastır. Bununla birlikte, müritlik dairesinin yapısı ayrıntılarda yeniden şaşırtıcı benzerlik ve analogiler gösterir. Homo dininin kaynaştırıcı etkisi dışında hiçbir yer, açıkça kurucu olarak görülen karizmanın gücünü yürüterek, verilen (doğal ve bağışlanmış) benzerliklerin yeni oluşturulması ve yetenekli birinin atanması gibi durumlarla dışarı çıkmasına izin vermez. Dini liderlerin ikinci bir tipini peygamberlerde görebiliriz. Her bir tip arasında akıcı olanın dışında, kendiliğinden oluşmuş sınırlar vardır. Müslümanların peygamberi olan Muhammed, İslam'ın kurucusudur. Her peygamberin kurucu olmadığı açıktır. Bu sadece bir 'başarı' sorunu değil, ancak yapısal bir farktır. Peygamberlerin karakteristiği, her durumda ona göre hareket ettiği (coşku, ilham), mesaj getirdiği ve bu sebeple ona belirli oranda yetki gücü verildiği belirli bir tüzüktür. O — Muhammed'in dediği gibi— bir peygamber ve uyarıcıdır. İlk olarak, daima 'ad hoc', ikincide ise peygamberlik görevinin temelini oluşturan ahlaki konu devreye girer. Kişisel sadakatleriyle bilinçle bir araya gelip Peygamberi çevreleyen esas takipçi grup çok fazla değildir ama toplumsal birliktelik —değişen— in doğal sonucu olan kamuoyu peygamberin gönderildiği şehrin, grubun ve halkın en iyilerini kapsar. Din sosyolojisi için metodolojik olanlar dışındakilerin ne yazık ki ele almaya değmeyeceği unutulmamalıdır ki peygamberler kategorisinde doğal sosyolojik tipler kavramı, tarihsel kökleşme —Antik İsrail peygamberlerinin de bu yönde tezahür ettiği fikrindeyiz— ye özgü açıklık ama aynı zamanda sistematik çabayla ele alınabilir (Bkz. "Sosyoloji" II). İlkel düzeyde büyücü prestijinin onun karizmasına dayandığı zaten vurgulanmıştır. Sabit toplumunun belirlediği güçlü sihir yapmanın yanı sıra, çok belirgin olmayan değişken sihirbaz hareketleri de vardır. Hatta ilkel halklar arasında karizmatik ve profesyonel nitelikli dini önder şahısları bula-

biliriz. Profesyonel rahiplik sadece yüksek kültürlerce bilinen bir olgu değildir. Yahudilikte olduğu gibi yüksek dinlerde memurlar yanında haham mucizevi zaddik (Yahudilikte hasidizm mezhebinin dini lideri) eylemlerinin çoğunlukla açıkça bir arada yaşaması; erken Hıristiyan toplumunun gelişiminde memurlar tarafından karizmatikliğinin yerine geçilmesi oldukça öğreticidir. Burada unutulmaması gereken kutsalın daha fazlası, yani iyi bilindiği üzere hemen hemen tüm dinlerde örnek teşkil eden değişim ve mükemmel Tanrı adamının özel bağlılık ona ait olmanın kendine özgü zorlayıcı etkisiyle oluşuyor. Rahibin meşruiyeti farklıdır. Özellikle doğal eğilime dayalı beceri, karizmatik liderlere göre geriden gelen ama kesinlikle daha güçlü bir rol oynar. Herhangi bir durumda karizmatikliğinin kendiliğinden ve doğrudan etkisinin aksine, onun profesyonel meşruiyeti yani temyiz mesleği, avukat aracılı gücü, sabit bir grup veya sabit bir bölge ('topluluk', 'ilçe') nin atadığı görevde (gerçekte, elbette vazife çevresinde bir 'topluluk' u çiğneyerek atanan da vardır) az ya da çok insan tarafından onaylanmış başarısı yerine rahip seçilir. Rahipler kendi istekleri doğrultusunda ve çalışmalarını için maaşla istihdam edilmektedir. Coşku-duygusallık yerini büyük oranda rasyonel düzen oluşturur. Faaliyette düzenlilik, Max Weber'in de haklı olarak vurguladığı gibi, çok önemlidir. Burada rahip için hiçbir fenomenoloji vermiyoruz -bu din bilimine aittir. Biz sadece din sosyolojisinin önemli tezahürlerini vurguluyoruz. Bu bağlamda rahibin temsil ettiği karakter bilhassa önemlidir. O toplum anlamına gelir (birey olarak)- Özellikle ibadet konularında (dua, kurban). O, onların temsilcisi olarak evet o muhtemelen Tanrı, grup veya bireyselleşen (tek illeşme) arasında zorunlu bir aracı haline gelebilir. O, Tanrı'nın bir tezahürü olarak orada durur, onun adına hizmet vermektedir (çoğu kez adını dahi taşır). Sosyolojik ve özellikle de kültürel geçmişin son derece önem zenginliğine sahip rahiplik, pek çok zaman (Güney ve Orta Amerika, Kuzeydoğu Asya'da, Yunanlar ve Keltler arasında Mısır'da) kalıtsal hale gelmiş, neredeyse sınırsız otorite halini almıştır. Daima ve daima... İlkel halklar arasında, doğu ve batı ülkelerinde... Onlar hak ve ayrıcalıklarda fayda ve özellikleri (kostümler, fahri rütbe, harçlardan muafiyet) ve çeşitli rahipliğe mahsus fonksiyonları sebebiyle ifade edilir; öncelikle Wissar ve ilahi iradenin diğer tercümanları doktorlar, hâkimler, akademisyenler, devlet adamları ve eğitimciler her şeyden önce bir papaz olarak halkların tarihinde asla küçümsenmeyecek rol oynadılar. Din adamının doğunun (Musevilik, İslam, Hinduizm, Budizm, Taoizm, Konfüçyüsçülük gibi) ve batının (Yunanistan, modern çağa kadar Hıristiyan orta çağ) büyük filozof ve felsefecilerinde görüldüğü gibi belirli şartlar altında öğretmen tipinin daha gelişmiş hali olduğunu görürüz. Kendi okullarının güçlü grup, taraf, hareketlerinin etkisi altında oluşmuş sosyolojik tipler yeterince incelenmemiştir. Farklı kültürel ve tarihsel koşullar altında 'reformcular' olarak nitelendirdiğimiz oluşumlar nüksedebilir. Hıristiyanlık ve Budizm böyle bilinir. Tabiatıyla bu, rahiplik için gerilemedir. Hatta nispeten ilkel koşullar altında çoğunlukla rahiplik içerisinde zengin

ve farklı bir yapı (Rahip -loncaları, - kolejleri, -okulları, -rütbe sınıfları) buluruz: yeni başlayan hiyerarşi. Düzenli vazife karakterine gereği, belirli şartlar altında var olan dini faaliyetler her zaman olduğu gibi gerçek bir hiyerarşi oluşumu üzerindeki eğilimlere, karakteristik ve sistematik kısmı (reaksiyon)na yukarıda değindiğimiz bazı mezhep hareketlerindeki tıpkı yabancı din kurucularının başarı dolu başlangıç dönemlerinde görüldüğü gibi 'demokratik' karşı akımlara çok güçlü olmadıkları takdirde üstün gelir. Zaten nisbeten düşük kültür koşulları altında gözlenen rahiplik yapısının kısmen doğru geliştirilmiş adımlarından (Polinezya, Batı Afrika) bahsetmiştik. Meksika ve Peru'da, Japonlar'ın Şintoizm'inde, Mısır ve Babilde, İsrail ve eski Hindistan'da, Etrüskler, Romalılar ve Keltler arasında bunu daha gelişmiş olarak bulabiliriz. Rahiplerin derece ve düzeni anlamına gelen hiyerarşi —bunun ardından 'din adamları' ve 'meslekten olmayanlar' arasında açıkça ayırım söz konusu—; İran devlet kilisesinde, Manihaizm'de, Mahayana Budizm'i, Taoizm'de, Roma Katolik ve Ortodoks (Anadolu) kilisesinde geliştirilmiştir. Organizasyonun laik kısmı üzerindeki etki ve sonuçlarını yine bu bağlamda hatırlamak gerekir;- söylenmemesi gereken şey, tam anlamıyla karakterize gelişiminin hakkının verilebileceğidir. Yukarıda değindiğimiz büyükler (kilise ve devlet) çevresindeki özel bir problem olarak, hiyerarşi ve laik güçler arasındaki ilişkiyi araştırmak, sosyolojik olarak ilginç ve anlamlıdır. (Bu arada örneğin Taoizm gibi ulusal ya da devlet dini olmayan dinlerdeki hiyerarşiler de oldukça fazladır, ama daha çok hiyerarşi yanlısı olan bu kapsamdadır.). Karizmatiklerin aksine 'siyasi' etkilerinin belirsiz oluşu hem de gerici gibi görülebilen devrimcilikleri genel olarak tutucu olma eğilimindeki rahiplik etkisini doğrudan bu bağlamda gösterebilir ki bu sadece yüzeysel bir bilgiyle değil 'ilgili' olmakla açıklanır.

Dini grup üzerine 'halk' gözünden bir bakış daha atarsak nihai sonuca ulaşmış oluruz. Bu değişken (kutlama, vaaz, diğer etkinlikler)veya az ya da çok sabit olacak. Başarılı mürit topluluğunun kurucusu olan coşkulu dinleyici akınının karizmatik peygamberleri, topluluk rahibi (görevde bulunduğu sürece) sosyolojik ilişkinin karşılığı olarak, her zaman az ya da çok belirgin, az ya da çok düzenli şekilde var olan 'belirli' etkinliği ve toplum katılımı (şimdi kelimenin en geniş anlamında). En fazla yazılı dini topluluk 'aristokrasi' tipinde —bu ilişkilere zaten temas ettik— diğeri, diğeri 'demokratik' yapı tiplerine nispetle din konularında geniş kapsamda izin veren toplumun doğrudan ya da dolaylı katılımıdır. Bir örnek olarak, bireysel Hıristiyan mezhepler anayasası hatırlanabilir ki bu eğilimler kalkınma açısından muhtemelen en geniş kapsamlıdır. Ele alınanlara ek olarak, onların dışında (dini çıkar ve ihtiyaç ve hisselerin dini durumu) dini grupların yapımı birkaç dakika süren kendi düzenledikleri her organizasyonun hukuki, siyasi ve ekonomik öneminin olması gerekir. İşte bu noktalarda oluşan din sosyolojisinin bakışı, devlet hukuku yada dini hukukta, iktisat ve siyaset bilimleri üzerinde yoğunlaşır.

Metodolojik

III. Din ve toplum arasındaki ilişkinin araştırılması; birbirine sınır bölgesi gibi olan ,”Din bilimi”(genel dini çalışmalar) ve “Toplum bilimi”(sosyoloji) konuları arasındaki ilişkiye bağlıdır ki bu da Din sosyolojisi ve sosyolojideki din arasında ayırım yapmamıza olanak sağlar.Din sosyolojisi, din tarihi,din psikolojisi vb. alanlarına girdiği gibi; ekonomi,hukuk, sanatın alanlarına da girer. Din Sosyolojisinin tasnifi (daha geniş anlamda din ve toplum arasındaki ilişkinin incelenmesi), Hıristiyanlık ya da Hıristiyan olmayan inançlarda örgütsel bir konudur ilkesi, prensip olarak haklı değildir (ispatlanamaz) ve bu nedenle metodolojik açıdan farklılaştıracak hiçbir etkisi yoktur (karşılaştırınız; “Etnolojik Açıdan Sosyolojideki İlk Dinler” araştırması). Din sosyolojisi incelemelerinin hepsini aynı düzlem üzerinden çözümleme anlayışıyla Normatif değerlendirmek, belirli koşullardan yola çıkar (Örneğin; Hıristiyan inancı, Protestan inanç esasları) ve bağlayıcı sistematik çalışma(teolojik ya da ‘doğmatik’ sorular)nın tamamlanmasını sağlar. Böylelikle fenomen olarak algılanan kilisenin bu iki açıdan değerlendirilmesi gerekir. Her durumda, amaç belirlemek maksadıyla din sosyolojisine dair sorular sorulması, gereklilikten ziyade bu bilimin bir gerçeği olduğu bilinmelidir. Bu nedenle dini dürtülerin nerede ve hangi bağlamda oluşabileceğini saptamak; tüm yetkisini adil olmak için kullanmak; sosyal koşullar, olaylar ve güçlerle olan ilişkisini kavramak, öncelikle kendisini ve kendisi dışındakini anlamak din sosyolojisinin hedefleri arasındadır. Din sosyolojisi, tıpkı kültür tarihinin genel sosyolojideki yeri gibi aynı oranda dinler tarihi (ve tabii ki kilise tarihiyle gündeme gelen Hıristiyan mezhepleri) açısından da değerlendirilmesi gerekir. Kendine özgü sorular sorulması, tarihi eserlerden elde edilen malzemeyle ilişki kurulmasını sağlar. Ayrıca, sosyolojik ve tarihsel araştırma arasındaki farka göre hareket etmemek gerekir. Genel sosyoloji içerisinde din sosyolojisi, daha önce de belirtildiği üzere somut bir uygulama olarak hukuk, devlet, dil, sanat sosyolojisi gibi davranır. Dahası, yukarıda gösterildiği gibi onun tamamıyla kendine has dini niteliği, yapısal ve problematik olarak verilir. Siyaset bilimine gelince – Din ve en yüksek insan organizasyon biçimi arasındaki ilişki için özel tarihsel ve sistematik ilgi gerekir.- kilise hukukunun özel bir dalı olarak görünen dinler hukukunun konularına yönelir. Akrabalıklar, hala teorik olarak yeterince açıklanmış değildir. Anayasal, yasal düzenlemeler ve sosyal yapı birbiriyle yakın ilişki içerisinde oldukları için din ile etkileşimi araştırmasından çok önemli bir görev ortaya çıkar. Budunbilim (etnoloji) din sosyolojisini sadece araç olarak ele almayıp (ilkel insanların dini ve sosyal ilişkileri), bizzat kendisi tarafından kategorilerini geliştirir. Ekonomiyle etkileşiminden; ekonomik koşullar ve güçlerle yakından bağlantılı sosyal tabakalaşma, bölünme ve hareket gerçeği ortaya çıkar. Sonuçta, ekonomi ve sosyal bilimin çeşitli görevlere sahip olduğu unutulmamalıdır ve yaygın inanışların aksine din ve ekonomi arasındaki ilişkinin incelenmesi ve din sosyolojisinin hakkını veren araştırmacılar (aşağı

bakınız) in görüşleri de din sosyolojisinin konusu değildir (din ve hukuk, din ve sanat arasında az olduğu gibi).

Tarihsel

Din sosyolojisi soruları 18. yy da zaten biliniyordu ama daha sonra bilhassa Schleirmacher (Etik) tarafından ön plana çıkarıldı. Bilimler genel olarak anne-kız kardeş bilimleri olarak görünürlerdi (teoloji ve kültür tarihi, yukarıya bakınız, 1). Ancak bu tarihten sonra oryantalizm ve ilkel toplumlar için ortaya konan dinler tarihi materyalleriyle din sosyolojisi, 19. yy'ın ikinci yarısından buyana kendi amaç ve kategorileriyle bağımsız bir sosyal bilim olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan Alman klasik felsefesi ve batılı 'sosyoloji' görüşleriyle bağlantılı olarak tanınan, bir yanda Marx'ın sosyal doktrini ("materyalist tarih felsefesi") diğer yanda Alman devlet ve toplum bilim adamları(Stein, Mohl)nın araştırmaları sürdü ve sonunda Tarihi Ulusal Ekonomi Okulu'ndan bazı araştırmacılar (Roscher, Schmoller) in inceleme ve sunumlarıyla- özellikle 19. yy sonunda ve 20. yy başında- din sosyolojisi kararlı bir ivme kazanmış(W.Sombart, M. Weber), terfi etmiştir. Bu çalışmalar yasal geçmiş(O. v. Gierke), kilise hukuku ve kilise tarihi (R. Rothe, A. Harnack, R. Sohm, E.Troeltsch), felsefi- psikolojik bakış (Simmel, A. Vierkandt, M. Scheler, O. Spann) ve etnolojik araştırmaların güçlü sistematik yapısı (Frazer, Tönnies, Durcheim, P. W. Schmidt, Visscher, vb.) ile bir araya gelir. Daha sonra Max Weber'in eserinin önemi büyüktür (özellikle din sosyolojisi hakkındaki makaleler (1920) ve Sosyal Ekonomi Düzeni (III, IV) (1921)), din sosyolojisi kavramı açıkça tanımlandı, son derece geniş ve benzer malzeme işleme alındı, Hıristiyan olmayan yüksek dinlerin sosyolojisi ele alındı, aynı zamanda – temel öneme sahip planlı bir hareket- gerekli kategoriler için sistematik bir düzen (plan) geliştirilmeye çalışıldı. Max Weber, arkadaşları Sombart ve Troeltsch ile din sosyolojisinin gerçek kurucusu olmuştur. Şu var ki, onun çalışmaları bölük pörçük oldu; karakterli ve dinamik araştırmacılar bilhassa güçlü entelektüel geçmişinin hatırına çalışmalarının karşılığını verdi. Ama onun çalışmalarına taşınabilen belirli koşullara dayanıyordu. Yani Weber'in bireysel metodu çoğu zaman problematiktir. Onun metodu çığır açmış ve çok sayıda prensipli ve bireysel ön çalışmalarına dayanmaktadır. Daha da eklenebilir. Özellikle sistematik çaba ortaya koyan Max Weber gibi gerçek araştırmacı henüz ortaya çıkmadı. Bu durum, bu alandaki çalışmalar açısından oldukça üzücü. Her durumda çoklu metodolojik belirsizlik ve anlaşılmazlık genel sosyolojide araştırmacılar tarafından zorunlu olarak kullanılan hafızaya mümkün olduğunca az başvurmak gerektiğinin uyarısı olabilir. Bununla birlikte, ilgili çeşitli sahadada olabildiğince derin ve geniş kapsamlı, kolay kazanılmayan eğitim din sosyolojisi çalışmasının ertelenmesini haklı çıkarmaz. Bu durumun kulağa paradoksal gelmesinin sebebi, ilk akla gelen çözümün problematiğe bağlı olmayışındandır, ama onların varlığına hizmet ettiği kanıtlanmıştır.